

Демократизація у сфері підготовки, організації та проведення масових заходів в Україні та зміни в законодавстві як один з основних напрямів демократизації в суспільстві в цілому

Роман Свистович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2024	Право	34.01

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14328561>

Анотація. У науковій статті встановлено, що демократизація у сфері організації і проведення масових заходів є однією з головних цілей демократизації суспільства в цілому. Наявність можливості збиратися мирно, висловлювати різні точки зору, критикувати владу це тільки окремі риси демократичного суспільства.

В Україні, яка пройшла через ряд революцій та змін рушійною силою всіх цих подій стали безумовно масові заходи, які проводилися як відповідно до вимог Конституції України так і з порушеннями в окремих випадках. Питання щодо упорядкування системи підготовки і проведення масових заходів неодноразово ставилося на порядок денний Верховної Ради України, проте з ряду причин, особливо, які стосуються проведення політичних масових заходів вони відкладалися.

Обґрунтовано що учасники масових заходів в Україні в переважній більшості самостійно вирішували, питання демократизації їх проведення. З самого початку розпаду Радянського Союзу в Україні, особливо на території західних областей проведення масових заходів стало звичним і активність їх учасників стала прикладом для всієї України.

Вже в період після отримання незалежності з боку влади почали застосовуватися окремі спроби стосовно обмеження права громадян на проведення масових заходів, проте громадянське суспільство виборювало право на мирні зібрання. Як результат досить мирно пройшли масові заходи під час Помаранчевої революції і в Україні виникла надія щодо дотримання Конституції України у сфері організації і проведення масових заходів. Разом з тим після перемоги на виборах у 2010 році В. Януковича поступово почався відхід від демократичних форм і методів управління та демократичного ставлення до проведення масових заходів. Результатом стала Революція Гідності і в подальшому війна з Російською Федерацією.

Зроблено висновок, що саме демократизація питань організації і проведення масових заходів стала причиною ряду важливих подій в Україні. Розглядаючи питання демократизації організації і проведення масових заходів, як один з основних шляхів демократизації суспільства в цілому запропоновано вирішення ряду питань. Перш за все необхідно прийняти відповідний Закон України щодо проведення масових заходів. Адже

¹ кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри, «Правознавство» Житомирського інституту приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039 ORCID:0009-0005-5057-6133

в Конституції України наведено загальні вимоги для організації і проведення масових заходів, які підтверджують право громадян на їх вільне проведення, але конкретизація стосовно організації і проведення масових заходів має бути відображена в окремих нормативних актах, в тому числі і в Законі України «Про масові заходи»

Ключові слова: масові заходи, організація масових заходів, демократизація проведення масових заходів, розвиток системи масових заходів в Україні, законодавство у сфері проведення масових заходів, обмеження права на проведення масових заходів

Democratization in the field of preparation, organization and holding of mass events in Ukraine as one of the main directions of democratization in society as a whole

Abstract. The scientific article established that democratization in the field of organizing and conducting mass events is one of the main goals of democratization of society as a whole. Having the opportunity to gather peacefully, to express different points of view, to criticize the government are only some features of a democratic society.

In Ukraine, which has gone through a series of revolutions and changes, the driving force behind all these events has definitely been mass events, which were held both in accordance with the requirements of the Constitution of Ukraine and with violations in individual cases. The issue of streamlining the system of preparation and holding of mass events was repeatedly put on the agenda of the Verkhovna Rada of Ukraine, but for a number of reasons, especially those related to the holding of political mass events, they were postponed.

It is substantiated that the participants of mass events in Ukraine in the vast majority independently settled the issue of democratization of their holding. From the very beginning of the collapse of the Soviet Union in Ukraine, especially in the territory of the western regions, it became common to hold mass events, and the activity of their participants became an example for the whole of Ukraine.

Already in the post-independence period, the authorities began to make separate attempts to restrict the right of citizens to hold mass events, however, civil society fought for the right to peaceful assembly. As a result, mass events during the Orange Revolution took place quite peacefully, and there was hope in Ukraine regarding the observance of the Constitution of Ukraine in the field of organizing and holding mass events. At the same time, after V. Yanukovich's election victory in 2010, a gradual departure from democratic forms and methods of management and a democratic attitude towards holding mass events began. The result was the Revolution of Dignity and the subsequent war with the Russian Federation.

It was concluded that the democratization of issues of organizing and holding mass events was the cause of a number of important events in Ukraine. Considering the issue of democratization of the organization and the holding of mass events, as one of the main ways of democratization of society as a whole, solutions to a number of issues are proposed. First of all, it is necessary to adopt the relevant Law of Ukraine on holding mass events. After all, the Constitution of Ukraine provides general requirements for the organization and holding of mass events, which confirm the right of citizens to freely hold them, but the specification regarding the organization and holding of mass events must be reflected in separate regulatory acts, including the Law of Ukraine "On Mass Events »

Keywords: mass events, organization of mass events, democratization of mass events, development of the system of mass events in Ukraine, legislation in the field of mass events, restrictions on the right to hold mass events.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Подальша демократизація громадянського суспільства, децентралізація владних повноважень на засадах дискреції та субсидіарності є на

сьогодні пріоритетним напрямом реформ в Україні. Завдяки новій тенденції національного будівництва країни, формування громадянського суспільства та оптимізації компетенції системи державного управління створені нові умови для впровадження децентралізації на засадах збереження концепції верховенства права. Модернізація компетенції публічної влади має бути спрямована на створення клієнтоорієнтованої системи державного управління, яка буде невід'ємною частиною механізму соціально-політичного захисту населення та чинником підвищення його соціальної та політичної активності.

Реформа встановлює нову модель територіальної організації влади, децентралізацію завдань, компетенцій та відповідальності, розвиток системи місцевого самоврядування та формування повноправних територіальних громад, удосконалення національної регіональної політики тощо. Водночас успішне впровадження реформ децентралізації призводить до виникнення низки ризиків і загроз успішній діяльності органів місцевого самоврядування і спроможності громад. Це зумовлено, перш за все, зміною статусу громад та перспективними завданнями, які стоять перед місцевою владою. Подальший ефективний розвиток територіальних громад обумовлює необхідність належного висвітлення існуючих викликів і відповідного реагування на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, урядові програми та інші нормативно-правові акти. Висвітлення зарубіжного досвіду вирішення проблемних аспектів демократизації питань проведення масових заходів представлено публікаціями Мельника Р.С. та заросила В.В.. Використовується також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти організації та проведення масових заходів (Мельничук І., Сич О.М., Мельник Р.С. та інші). У багатогранній системі наукової літератури з конкретної проблематики вирішення організаційних питань щодо організації та проведення масових заходів, зокрема і щодо їх подальшої демократизації були також враховані наукові положення, які запропоновані Мельником Р.С. та іншими вченими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є обґрунтування забезпечення демократичних форм і методів проведення масових заходів, оптимізації компетенцій органів місцевої влади та місцевого самоврядування стосовно масових заходів, а також підвищення рівня відповідальності учасників масових заходів.

Результати

Питання демократизації суспільства в цілому та відносин в суспільстві не раз обговорювалося в наукових джерелах України ще в Радянському Союзі. Проте вирішувати питання демократизації в період правління КПРС було практично неможливо, адже партія намагалася контролювати всі сторони життя громадян особливо у сфері масових зібрань.

Андропов з метою контролю за громадянами Радянського Союзу створив так зване 5 управління КДБ, яке слідкувало за всіма і особливо за тими, хто мав вплив на інших і міг організувати людей на якісь дії. До таких відносилися представники творчої інтелігенції і просто лідери різних рівнів [1]. Особлива увага приділялася проведенню масових заходів, які не було санкціоновано партійними органами.

Якщо проаналізувати проведення масових заходів в Радянському Союзі то вони проводилися неодмінно організовано, при цьому якщо вони не погоджувалися з органами місцевої влади та особливо місцевими партійними комітетами, то вони

заборонялися. В принципі можна нарахувати декілька десятків масових заходів, які було проведено в Радянському Союзі без погоджень з органами парткомів та місцевої влади.

До зазначених масових заходів можна віднести релігійні масові заходи, які проводилися на релігійні свята, при цьому слід зазначити, що вони в переважній більшості проводилися на Західній Україні. Як результат саме на західній Україні найбільше почали проводитися політичні масові заходи, які в подальшому призвели до розпаду Радянського Союзу.

У 1990 році наприклад, було проведено перший новий масовий захід «живий ланцюг» від Києва до Львова, який було присвячено об'єднанню України [2]. Керівництво Радянської України та правоохоронні органи намагалися заборонити проведення несанкціонованих масових заходів, проте особливих успіхів у цьому напрямі досягнуто не було.

Водночас, керівництво Радянського Союзу намагалося вдосконалити питання контролю над проведенням масових заходів шляхом прийняття відповідних нормативних актів. Наприклад, у 1988 році було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» [3]. Зазначений нормативний акт передбачав відповідний механізм погодження організаторів проведення масових заходів з органами місцевої влади. Організатори мали попереджувати про намір проведення масових заходів не менше ніж за десять днів у письмовій формі. Виконавчий комітет місцевої влади повинен був розглядати заяву і повідомити про своє рішення не менше ніж за п'ять днів до його проведення. При цьому організатори повинні були вказати у заявці мету проведення масового заходу, приблизну кількість учасників та інші дані про захід.

На початку 90 – х років минулого сторіччя зазначений Указ використовувався і на території України, проте особливо на території Західної України в переважній більшості він не застосовувався.

Одним з факторів впливу на розвиток та збільшення кількості масових заходів на території Західної України стало питання щодо відновлення діяльності Української греко-католицької церкви. Зазначена церква була ліквідована у 19 сторіччі, адже вона являла собою союз католиків та православних, що не сприймалося російськими церковними та світськими керівниками.

Наприкінці 80 –х років та на початку дев'яностих на Західній Україні почався активний процес відновлення парафій УГКЦ. При цьому спротив відновленню церкви чинили не тільки керівники комуністичної партії, але й представники Російської православної церкви [4]. Проте незважаючи на активну протидію з боку органів влади та представників російської православної церкви Українська греко-католицька церква була відновлена. Досить велику роль у зазначеному русі відіграло перепоховання останнього єпископа УГКЦ Йосипа Сліпого у Львові у 1992 році.

Таким чином наприкінці 80 – х початку дев'яностих років на Західній Україні сформувалася відповідна ситуація щодо проведення масових заходів в переважній більшості без погодження з органами місцевої влади а тим більше партійним керівництвом.

Демократизація щодо проведення масових заходів в Україні поступово стала поширюватися і на всю територію України. При цьому представник західноукраїнських громадських організацій допомагали проводити масові заходи на Сході України, що було незвичним для східної території, де досить впливовою силою були проросійські сили.

В незалежній Україні першими документами стосовно проведення масових заходів та їх регламентації стали рішення місцевих органів влади. В окремих випадках районні та міські ради приймали відповідні рішення щодо проведення масових заходів. Зазначені рішення включали різні елементи стосовно проведення масових заходів.

До зазначених елементів було включено такі:

- отримання дозволу на проведення масових заходів від виконкомів районної чи міської ради;
- визначення місця проведення масових заходів;
- визначення часу проведення масових заходів;
- використання засобів масової агітації, різноманітних підсилюючих засобів та т. ін.;
- визначення видів масових заходів релігійні, громадсько-політичні, культурні, спортивні та т. ін. [6]

Після прийняття Конституція України у 1996 році у статті 39 громадянам України було гарантовано право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, при умові сповіщення органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування [5]. При цьому питання про терміни сповіщення організаторами масових заходів органів місцевої влади не встановлено, що мабуть є прерогативою Кабінету Міністрів України або прийняття відповідного закону Верховною Радою України. Водночас, у Конституції України визначено також загальні підстави стосовно обмеження зазначено права громадян. Підставами щодо обмеження зазначено права можуть бути:

- загроза від проведення масового заходу для національної безпеки України;
- загрози для відповідного стану громадського порядку;
- загрози щодо виникнення масових заворушень;
- загрози щодо вчинення кримінальних правопорушень
- загрози щодо стану охорони здоров'я населення або порушення прав і свобод фізичних та юридичних осіб [5]

Верховна Рада України неодноразово ставила питання про врегулювання всіх спірних положень щодо проведення масових заходів та прийняття відповідного закону проте він так і не був прийнятий. Місцеві ради та органи місцевої влади, які приймають і приймали рішення стосовно проведення масових заходів досить часто порушують відповідні норми Конституції України. Це стосується встановлення заборон проведення масових заходів у певний час та у певних місцях, встановлення відповідних термінів для подавання заявки на проведення масових заходів, використання засобів масової агітації та т. ін.

Заросило В. В. стверджує, що зазначені явища мають відповідні причини, серед яких можна визначити наступні:

- збільшення різноманітних масових заходів після проголошення незалежності України;
- зміни у системі масових заходів тобто їхній спрямованості;
- значна диверсифікації масових заходів та поява нових, які не проводилися до проголошення незалежності;
- збільшення громадсько-політичних масових заходів [6].

У 2001 році МВС України звернулося до Конституційного Суду України з відповідним клопотанням щодо офіційного тлумачення положення статті 39 Конституції України щодо сповіщення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про у справах стосовно проведення на території України різноманітних зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Конституційний суд у своєму рішенні зазначив наступні положення:

- Право «на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості» [7] є однією з головних конституційних гарантій права громадян України.

- З метою виконання вимог Конституції України у питаннях користування зазначеними правами і свободами назване право не повинно обмежуватися. Тобто всі

громадяни України, а також особи, які наділені відповідними повноваженнями мають дотримуватися вимог Конституції України

- Разом з тим проведення зборів, мітингів і демонстрацій може здійснюватися за умови обов'язкового завчасного сповіщення про їх проведення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування.

Конституційний суд постановив, що повідомлення про намір проведення масових заходів повинно здійснюватись громадянами організаторами масових заходів. Особливо було наголошено на термінах повідомлення про проведення масових заходів.

Разом з тим Конституційний суд не прийняв чіткого рішення якими мають бути терміни повідомлень про проведення відповідних масових заходів. У рішенні суду зазначено що тривалість термінів завчасного повідомлення «має бути у розумних межах» [7], але зазначені терміни не мають обмежувати право громадян стосовно організації і проведення різноманітних масових заходів.

При цьому термін розумні межі мабуть має бути чітко визначений у Законі України «Право проведення масових заходів». Проте до сьогодні питання про прийняття відповідного закону Верховною Радою України не вирішується.

Слід зазначити, що Верховна Рада України неодноразово розглядала питання щодо проведення масових заходів та охорони публічного порядку та публічної безпеки під час їх проведення. Перший законопроект стосовно проведення масових заходів був підготовлений до розгляду у 2001 році [8].

Якщо коротко проаналізувати проект закону то він був досить практично спрямований. У проекті було здійснено спроби визначити всі види масових заходів, які мають проводитися в Україні, організація повідомлень про проведення масових заходів, визначено поняття організаторів масових заходів.

Крім того проектом передбачалося врегулювання питань щодо місць проведення масових заходів, а також місць де проводити зазначені масові заходи заборонено. Визначалися також права та обов'язки організаторів масових заходів та учасників, а також відповідальність за порушення публічного порядку та публічної безпеки та інших правил з боку учасників та організаторів. Передбачалися також гарантії щодо учасників масових заходів та інших громадян, які знаходилися у місцях їх проведення. [9]

Проте закон не був прийнятий і регулювання проведення масових заходів було покладено на органи місцевої влади та місцевого самоврядування.

Наступний проект був запропонований народними депутатами у 2008 році. [10]. У проекті закону вже більш структуровано визначено всі питання проведення масових заходів тобто запропоновано такі розділи:

- загальні положення щодо масових заходів;
- основні аспекти організації і проведення масових заходів;
- гарантії реалізації права на свободу мирного зібрання.

В проекті було досить чітко виписано обов'язки організаторів масових заходів, терміни подання та розгляду заяв про проведення масових заходів, самі процедури проведення таких заходів, питання охорони публічного порядку та публічної безпеки під час проведення масових заходів та відповідальність як учасників масових заходів так і осіб, які охороняли порядок під час проведення масових заходів. У проекті також було визначено досвід проведення масових заходів за кордоном [19].

Проте зазначений проект також не отримав підтримки у Верховній раді України.

Слід зазначити, що після 2004 року в Україні виникають певні тенденції щодо організації і проведення масових заходів. Перш за все збільшується кількість політичних масових заходів. Серед політичних масових заходів необхідно виокремити так звану «революцію на граніті». Зазначена подія відбулася у жовтні 1990 року, а її метою було звільнення прем'єр міністра В. Масола та переобрання складу Верховної

Ради України [11]. Дослідники пізніше стали відносити події 1990 року до спроби добитися демократизації масових заходів. Учасники революції студенти вузів України голодували і вимагали здійснення певних політичних змін. При цьому слід зазначити, що зазначені події відбувалися мирно, а депутати Верховної Ради України виконали більшість вимог студентів.

Наступними масовими політичними заходами можна визначити політичну акцію «Україна без Кучми». Зазначена акція тривала з 12 листопада 2000 року по 9 березня 2001 року. Вона включала певну кількість мітингів в Україні, які було організовано політичною опозицією. Метою зазначеної акції було проголошено відставку тодішнього президента Леоніда Кучми, а також окремих осіб, які були його найближчими радниками та займали відповідні пости в державі [12].

Передумовою цієї акції стала стаття, яку помістив Георгій Гонгадзе у Інтернет - виданні «Українська правда» стосовно корупції у вищих ешелонах влади. Після виходу статті журналіст зник. Пізніше було знайдено тіло обезголов неї людини, яку вважали Георгієм Гонгадзе. Пізніше у Верховній раді України було озвучено плівки М. Мельниченка, які ніби підтверджували, версію, що знищити Гонгадзе дав команду Президент України. Зазначена акція характеризувалася проведенням мітингів та демонстрацій, які в переважній більшості організовувала політична опозиція. Проте міліція застосовувала силу протестувальників акції, окремі з них були пізніше засуджені.

Деякі дослідники та вчені вважають, що сама акція сприяла демократизації суспільства в цілому і вона стала провісником Помаранчевої революції. Помаранчева революція почалася у кінці 2004 року як реакція на фальсифікацію виборів, Президента України, які вчинили представники кандидата в Президенти України Віктора Януковича. Зазначені масові заходи було організовано прихильниками Віктора Ющенка. Як результат Верховна Рада України призначила перевибори Президента України.

В подальшому більшість дослідників висвітлювали Помаранчеву революцію як боротьбу окремих кланів у владі в Україні. Особливо ця теза притаманна дослідникам з Російської Федерації [13]. Проте інші дослідники вважають помаранчеву революцію одним з головних аспектів демократизації масових заходів. Адже під час проведення масових заходів у 2004 році не застосовувались силові методи з метою їх придушення [14].

Проте після перемоги на виборах Віктора Януковича, яка відбулася внаслідок популістських та нерозважливих дій демократичних сил, особливо Ю. Тимошенко було переглянута питання щодо вільного та спокійного проведення масових заходів.

У 2013 році після відмови В. Януковича підписати угоду щодо входження України до Європейського Союзу у Києві почалися масові заходи, які проводилися прихильниками євроінтеграції. Разом з тим В. Янукович, який в переважній більшості випадків чітко діяв за вказівками з Російської Федерації вирішив, що зазначені масові заходи можна припинити силовими методами, тим більше кількість осіб, які зібралися на Майдані Незалежності нараховувала декілька десятків осіб.

30 листопада 2013 року працівники спеціального підрозділу МВС України «Беркут» жорстко побили та розігнали мирний протест на Майдані Незалежності [15]. Такі дії викликали масові протести не тільки в Києві, але і інших містах і селах України. На Майдані Незалежності вже зібралися сотні протестувальників, при цьому було вирішено ставити намети для довгострокового протесту. 11 грудня було вирішено ліквідувати протест силою. Проте це призвело до збільшення кількості протестувальників і розширення протистояння. Вже було зафіксовано окремі смерті протестувальників, і також велику кількість поранених. В подальшому протестувальники розширили територію і намагалися захопити весь центр Києва. У відповідь було здійснено розстріл майданівців, а потім В. Янукович втік до Росії.

Слід зазначити, що Верховна Рада України в цей період, а саме 16 січня 2013 року яка складалася в переважній більшості з представників «Партії Регіонів» намагалася законодавчо закріпити дії силових структур у сфері розгону Майдану та виправдання дій щодо застосування сили проти них.

16 січня 2014 року було прийнято ряд законів, які в наукових колах були визначені як «диктаторські закони» [16,17,18]. Зазначені Закони України були спрямовані на припинення протестів та порушували вимоги Конституції України, тому всі вони були скасовані вже 28 січня 2014 року.

На сьогодні питання щодо обмеження права громадян на проведення масових заходів в Україні викликане об'єктивною причиною війною, яку розв'язала Російська Федерація. Проте до сьогодні немає відповідного нормативного акту, який би чітко встановлював підстави та форми проведення масових заходів, відповідальність організаторів та учасників, напрями охорони публічного порядку та публічної безпеки під час проведення таких заходів.

Висновки

Питання демократизації та впорядкування проведення масових заходів можна вважати одним з основних завдань як законодавчої так і виконавчої влади в Україні.

Історичний аналіз проведений у дослідженні показує, що всі представники влади намагаються використовувати масові заходи з метою отримання відповідних результатів, а коли учасники масових заходів починають вимагати змін у окремих нормативних актах та змін у внутрішній чи зовнішній політиці, то політичні сили намагаються обмежити права громадян на протести і навіть використовують силові структури для припинення протестів.

На порядку денному на сьогодні у діяльності Верховної Ради України має стати питання про розроблення та прийняття відповідного закону про масові заходи, який би впорядковував усі правовідносини пов'язані з їх проведенням.

Одним з напрямів вдосконалення системи проведення масових заходів та їх демократизації є питання вивчення досвіду проведення таких заходів за кордоном та імплементація такого досвіду у практику проведення масових заходів в Україні

Список використаних джерел

1. Пятое управление КГБ <https://hvylya.net/analytics/society/kgb-i-upravlenie-massovym-soznaniem-skvoz-dosug.html>
2. 1990 – символічний ланцюг злуки «Українська хвиля» від Києва до Львова <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/21/1990-symvolichnyy-lancyug-zluku-ukrayinska-hvylya-vid-kyyeva-do-lvova>
3. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. N 9306-XI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88#Text>
4. Легалізація української греко-католицької церкви. Реферат <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/relig/21495/>
5. Конституція України// Відомості Верховної Ради.-1996.-№30.-Ст.141.
6. Заросило В.В. Адміністративно-правове забезпечення проведення масових заходів в Україні дис. канд. юридичн. наук. Спеціальність 12.00.07 адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право – Київ – 2017 -
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні

- зібрання) від 19 квітня 2001 року N 1-30/2001 N 4-рп/2001
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>
8. Про проекти законів України про мирні збори та про порядок організації і проведення мирних масових заходів та акцій в Україні Постанова Верховної Ради України 22 березня 2001 року N 2320-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-14#Text>
 9. Проект закон України про порядок організації і проведення мирних масових заходів та акцій в Україні <https://library.khpg.org/index.php?id=1040054457>
 10. Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2450&skl=7
 11. Революція на граніті <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti>
 12. Роль громадянського суспільства в русі «Україна без Кучми» Вчені записки ТНУ іншим Вернадського Том 30 (69) № 1 2019.
 13. Мельничук, І. Різносекторність підходів до визначення поняття Помаранчева революція <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14633>
 14. Сич О.М. Революція на граніті 1990 р. і помаранчева революція 2004 р.: динаміка впливу націоналістичних структур <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a77d6241-0d5b-419f-aeb8-d7ee758fa74d/content>
 15. Революція Гідності https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96
 16. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян Закон України від 16.01.2024 № 721-VII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 22, ст.801
 17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі Закон України від 16.01.2024 № 723-VII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 22, ст.803.
 18. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження Закон України від 16.01.2024 № 725-VII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 22, ст.805
 19. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. – К.: ВАІТЕ, 2015 – 168 с.